

Könyvszemle

ERDŐS A KÖNYVEKBEN ÉS A VALÓSÁGBAN

(Bevezetés) A három éve elhunyt Erdős Pál volt az utóbbi évtizedek legnagyobb hatású matematikusa. Nem mondom, hogy a „legnagyobb matematikus”, hiszen a tudományos nagyság megítélése szubjektív, és hogy valaki mondjuk Erdőst, vagy Grothendiecket tartja többre, az nagyrészt azon múlik, hogyan értékeli az általuk művelt tudományágak jelentőségét; itt az utókor fog dönteni, vagy az sem. Biztos, hogy a legnagyobb matematikusok egyike volt, mondhatjuk, hogy a legnagyobb kombinatorikus. Bevezette a kombinatorikai szemléletet és kérdéseket számos más ágazatba, különösen a számelméletbe, halmazelméletbe és geometriába. Bevezette a valószínűségi módszereket a kombinatorikába és számelméletbe (noha a valószínűségszámítással magával nem foglalkozott intenzíven).

Erdős hatása túlnyúlik saját eredményein. Egész életformáját egyetlen célnak, a matematika előmozdításának rendelte alá. Mintegy 1500 cikket írt, legtöbbit társszerzőkkel; összesen közel 500 szerzőtársa volt. A sok cikk nem a tudományos nagyság mércéje vagy bizonyítéka, Erdősnek viszont fontos eszköze, és az ebben megnyilvánuló hiperaktivitás személyiségének lényeges eleme.

Ezt a hatást tükrözi, hogy rengetegen összejöttek a temetésére és az utána

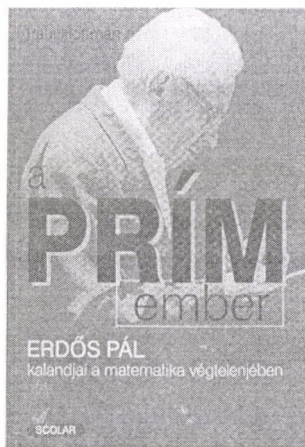
rögtönzött emlékülésre, az 1999 nyarán Erdős nevével fémjelzett konferenciára pedig közel 450-en jöttek össze. Ennek tudható be az is, hogy halála óta már két könyvet is írtak róla. 1999-ben mindkettő megjelent magyarul is.

'(Pszichotikus vagy pszichológus?)' A tudósok élete kevésbé drámai, mint a politikusoké vagy bűnözőké. Az író könnyen csábul arra, hogy eltúlozza mind a (tényleg rendkívüli) képességeket és eredményeket, mind a bogarasságot, így egy extrém, „zeniális-őrült” figurát alkotva. Hoffman már könyve címében is ezt teszi (The man who loved only numbers); a tartalom ezt persze nem támasztja alá, és a fordító bölcsen más címet keresett. Erdős rengeteg szerepetet tanúsított sok ember, köztük e sorok méltatlan írója iránt is.

Hoffman (56. o.) Purdyra hivatkozva idéz egy történetet. „Egy függvényanalízissel kapcsolatos probléma volt a táblán (...) Két kutató akkortájt talált egy harmincdalás megoldást, amire nagyon büszkék voltak. Erdős (...) minden erőlködés nélkül lefirkantott egy kétsoros megoldást.” Ez a történet teljesen hihetetlen; bizonyára van valós alapja, és az ismétlések során nyert mitikus arányokat. Erdős életműve elég impresszív ilyen ékesítések nélkül is.

„A huszadik század (...) minden bizonytalansággal legkülönösebb matematikusa.”

(Schechter, hátlap) Mitől is volt különös? Megvetette a polgári élet rekvizitumait, nem volt állandó lakása, állása, bankszámlája, vagyona. Ha valami pénzhez jutott, azt nyomban elosztogatta: díjat alapított belőle, kitzúzte kedvez problémái megoldására (5 dollártól 10 000-ig, a nehézségtől függően), kölcsönadta csóró matematikusoknak kamatmentesen. Mindez összefoglalható két szóval: jószívűség és igénytelenség. Ezeket a mi kultúránk perverziónak tekinti, de ez minket minősít, nem Erdőst. (Nem élt ugyan annyira rosszul, mint amennyire nem volt pénze — nem volt mondjuk kocsija, de rendszerint volt valaki, aki elvitte. Nem volt kifejezetten aszkétikus, az élet apró kényelmeit, főleg amíg ezek az alkotást segítették, szívesen vette.)

„Az olyan frivolságok, mint a szex, a művészetek vagy a filmek nem érdekelték. Utoljára a 40-es években olvasott el egy regényt” (Hoffman, 30. o.). Ez teljesen hihető, csak véletlenül egyáltalán nem igaz. Lapozunk ugyanabban a könyvben egy kicsit tovább. „Erdőst bemutatják Elekes Lajosnak (...) Sokan nem tudtak volna mihez kezdeni annak hallatán, hogy Elekes (...) Hunyadi Jánosról (...) írt könyvet. Erdős ellenben rögtön kapott a témán, és faggatni kezdte honfitársát, miért is szenvedett a magyar sereg katasztrófális vereséget a törökökkel vívott 1444-es vár-

nai csatában.” (uo. 107. o.) Mintha nem ugyanarról az emberről lenne szó.

A szépnem tényleg hidegen hagyta. Mindkét könyv elrágcsál az ezzel kapcsolatos (csekély) adatokon, teljesen feleslegesen. Ez akkor volna érdekes, ha befolyásolta volna Erdős munkáját, viselkedését, kapcsolatát a világgal. Mások családi gondjait megértette, a gyerekeket szerette (az én fiam is volt a kezében pár hónapos korában).

Minden más (pl. a bizarr nyelvhasználat)¹ apró bogarasság, ami csak annyit mutat, hogy megengedhette magának, míg ha nekünk hasonló ötleteink támadnak, elfojtjuk vagy elfojtják bennünk.

Más vonásai nagyon is egészséges lelket mutatnak. Ilyen volt kiváló kapcsolat-teremtő képessége és memóriája. Itt van a közismert történet arról, hogy a fiatal Erdős és Turán meglátogatták a tényleg különös Sidon Simont, aki ballábbal kelt fel és e szállóigészerű szavakkal fogadta őket: „Kérem, jöjjenek másor és különösen máshoz”. Erdősnek mégis sikerült bejutnia és szóra bírnia Sidont — talán e nélkül a Sidon-sorozatokról szóló pár száz cikk sem lenne. Ez a történet Erdőst a pszichoterapeuta és nem a páciens szerepében mutatja.

Rengeteg emberrel tartott kapcsolatot a szélrózsa minden tájáról; észben tartotta, hogy kivel min dolgozott utoljára, de azt is, hogy kinek van kis gyereke, akiknek rendszerint hozott csokit. Mindkét könyv idéz pár történetet, amikor Erdős nem emlékezett valamire vagy valakire, és én is tapasztaltam ilyet; az ellenkezője volna csoda.

(Matematika) Erdős par excellence matematikus volt, és egy róla szóló írás akkor ér valamit, ha matematikusai lényét sikerül érzékeltetnie. Egy ilyen életrajz fő értelme lehetne megéreztetni az olvasóval, hogy mi az a matematika, milyen lehet matematikusnak lenni, és különösen milyen matematikus és milyen matematikát művel Erdős.

Milyen matematika van a könyvekben? Mindenféle, a $\sqrt{2}$ irracionalitásától a diszkrét programozásig és a halmazelmélet-logikai paradoxonokig — ezekben az a közös, hogy Erdős egyikkel sem foglalkozott. Hoffman öt, Schechter két oldalt szán

a Monty Hall-kérdésre. (Három doboz közül egyikben van a nyeremény. Egyikre rámutatunk. A játékevezető ezután kinyit egy másikat, ami üres. Végül felszólít minket, hogy válasszunk: azt a dobozt kérjük, amelyet először mutattunk, vagy a harmadikat. Melyik a jobb?) Ennek Erdőshöz annyi köze van, hogy Vázsonyi (saját állítása szerint) hiába próbálta Erdősnek elmagyarázni a megoldást. Ha igaz, ez csak azt mutatja, hogy Vázsonyi rosszul magyaráz. Az ebben foglalt matematika egyébként teljesen triviális, ami nem egészen nyilvánvaló és megzavarja az embereket, az az, hogy a pongyolán megfogalmazott kérdésnek milyen matematikai modell felel meg.

Néha Erdős témáira is sor kerül. Amit itt kapunk, az annak a krónikája, hogyan próbálták a szerzők a meginterjúvolt jeles matematikusokkal megmagyaráztatni maguknak Erdős alkotásait, és küszködtek annak megértésével, többnyire sikertelenül. Ez különösen kiviláglik, mihelyst saját szavakat hozzáfűzik. Nézzünk egy pár példát.

(*Ramsey-elmélet.*) A legegyszerűbb állítás, mellyel az olvasó bizonytalansággal találkozott iskolás korában, hogy hat ember között mindig vagy van három, akik mind ismerik egymást, vagy van három, akik közül senki sem ismer senkit; hogy melyik eset fog előfordulni, azt persze nem lehet előre megmondani. Ha három helyett mondjuk kilencvenkilenc ilyen embert keresünk, annyit is találhatunk, ha a társaság elég nagy; hogy az „elég nagy” hány embert jelent, azt nem tudjuk pontosan, csak becslések vannak. Ennek nyomán Ramsey-típusúnak neveznek sok olyan tételt, amely azt mondja, hogy egy elég nagy struktúrában mindig lesz valamilyen szabályos részstruktúra.

Másik szép példa, hogy akárhogy is vesszünk fel a síkon 5 pontot, közülük valamelyik 4 konvex négyszöget határoz meg. Ha konvex ötszöget vagy 99-szöget keresünk, azt is találhatunk, ha a pontok száma elég nagy; az „elég nagy” teljesen pontos értelmét itt sem ismerjük.

Miután Schechter a fentieket 6 oldalon elmondja, szinte értelmesen, rátér a Bibliakódra és arra, hogy van a Marson egy kis jóakarattal emberi arcnak látszó képződmény — de hogy mindennek Ramseyhez mi köze van, arra nem sikerült rájónnom.

(*Tökéletes számok*) Egy pozitív egész szám tökéletes, ha egyenlő önmagától különböző osztóinak összegével (mint $6 = 1+2+3$); ha az osztók összege a számnál nagyobb, a szám *bővelkedő*, ha kisebb, *hiányos*.

Tökéletes szám nagyon kevés van, eddig harmincegynéhányat találtak, a legnagyobbak több ezer jegyűek. Bővelkedő szám sok van, például ilyen a 12 minden többszöröse. Hiányos szám is sok van, noha rájuk nem lehet ilyen egyszerű képlettel példát mutatni. Vajon hogyan oszlik el az egész számok többsége e két fajta között? Ha kiszámítjuk a bővelkedő számok arányát az összes egész számok között egy határig, ez stabilizálódik, ahogy a határ nő, vagy oszcillál? (Illusztrációként, ha azt az egyszerű tulajdonságot vesszük, hogy a szám utolsó számjegye 1-es, az ilyenek aránya igen gyorsan $1/10$ körül stabilizálódik. Ha viszont azt az ugyanolyan egyszerű tulajdonságot tekintjük, hogy az első számjegy 1-es, az ilyen számok aránya $1/9$ és $5/9$ között oszcillál.) Erdős egyik fiatalkori csúcsteljesítménye Schur sejtésének bizonyítása, mely szerint a bővelkedő számok esetén ez az arány stabilizálódik: a szokásos szakkifejezéssel élve, a bővelkedő számok halmazának létezik aszimptotikus sűrűsége. (Schechter, miután elmondja a sztorit, e szavakkal árulja el, hogy egy kukkot sem ért belőle: „Hétköznapi nyelven fogalmazva: a bővelkedő számok valóban bőven vannak.” [51. o.]) A sűrűség létezését egyébként Erdőssel párhuzamosan mások is bebizonyították. Erdős viszont nem állt meg ennél, hamarosan kibontakoztatott ebből egy új elméletet, amely később (Kubiliustól) a valószínűségszámelmélet nevet nyerte. (A valószínűségszámítással való kapcsolatot, amire a fenti példából csak nagyon jó fantáziával lehet gondolni, egyébként nem vette észre akkor sem Erdős, sem a korai elméletben szintén fontos szerepet játszó Turán Pál.)

(*Erdős, a csodaöreg.*) „Butul az öreg, eliramlik a tétel” — mondta Erdős az érett kor bölcsességének szépségéről. A természet törvénye alól ő sem volt kivétel. Amikor megismertem, ötvenes éveit végén, egyszerre három-négy embert tudott matematikával foglalkoztatni. Nyolcvanas éveire ez már nem áll, de élete végéig jeles

alkotó maradt. Csak következtetni próbálhatok arra, milyen lehetett képességei csúcán.

Nyilván látta, hogy semmiképpen sem tudja minden ötletét kidolgozni. A körülmények szorítására kezdett vándorolni, de ez hajlamaival egybevágott és hamarosan életformájává vált. Szerzteágazó tudását és kivételes memóriáját így tudta igazán hasznosítani. „Nem titkolta el a feltevéseit, hiszen nem az volt a célja, hogy ő bizonyítson be valamit először. Inkább arra törekedett, hogy *valaki* bebizonyítsa — vele vagy nélküle” — idézi Hoffman (49. o.) Soifertől. Ahogy alkotóképességei csökkentek — ezt a csökkenést talán sokáig csak ő maga látta, olyan magasan volt még mindig —, úgy alakult át fokozatosan a bizonyító Erdős a kérdező és közvetítő Erdössé, így tudta utolsó percéig a matematikát gyarapítani.

(*Magyarság*) Erdős magyar matematikus volt, és nem érthetjük meg ennek a figyelmen kívül hagyásával. Hoffman évgett pár oldalon összefoglalja az egész magyar történelmet Árpádtól napjainkig; ez úgy, ahogy van, bekerülhetne a Tanár úr kérem-be. „Erdély független mohamedán állam lett.” „Kun Béla, az erdélyi zsidó, puccsal megdöntötte a demokratikus köztársaságot.” Lehet persze, hogy az átlag amerikainak ez is valami.² Schechter szerencsésebben arra szorítokozik, ami szükséges annak megértéséhez, milyen is volt magyar zsidónak lenni a két világháború között.

(A fordítás) Egy szöveg lefordításához nagyjából az kell, hogy tudjuk a nyelvet, amelyről fordítunk, amelyre fordítunk, és megértsük a szöveget. Ha szakmai szövegről van szó — a mi esetünkben matematikáról, még ha felszínesen is —, mindezek a kézenfekvő követelmények új dimenziót nyernek. A Hoffman-könyv fordítása minden lehetséges csapdába belesétál. Hallunk „ellipszis alakú függvényekről” (97. o.) [elliptikus], „elérhetetlen tőszámokról” (227. o.) [számosság], és megtudjuk, hogy (48. o.) „a prímszámtétel 1896-os igazolása sem ért volna célt különböző számológépek segítségével nélkül” (persze numerikus számoláshoz ennek semmi köze; itt csak találgatni tudok, hogy mi állhatott az eredetiben).

A Schechter-könyv ezeket nagyrészt elkerüli. Bár azt furcsállom, hogy „a matematikusok feltaláltak több egzotikus számfajt” (37. o.), „a számelmélet, közelebbről a normális eloszlás” (89. o.), „standard szórás” (91. o.). A billió és trillió oblibgát összekeverésére is sor kerül (119. o.). És ahhoz mit szölünk, hogy „a magyar feleségek hagyományosan »uram«-nak szölítják férjeiket” (57. o.), „szakértők és más mazochisták” (68. o.), vagy „Goldbach csokija matematikai nyelvtörőnek bizonyult” (132. o.)?

Az Institute for Advanced Study az egyik könyvben Princetoni Továbbképző Intézet, a másikban Felsőbb Tudományok Intézete. Mindkét könyvben szerepel néhány játékos versike, a fordítási kísérletek tragikusak. Hadd idézzem búcsúzóul az egyiket eredetiben.

A problem both deep and profound,
Is whether a circle is round.
In a paper by Erdős
Written in Kurdish
A counter-example is found.

(*Konklúzió.*) Mindkét szerzőnek sikerült rengeteg utánajárással, tömérdek adatot összegyűjtve és sok embert meginterjúvolva szinte semmit sem megértenie Erdős személyiségéből és művéből.

Ha a Tisztelt Olvasó e könyvek valamelyikéből akar megismerkedni Erdössel, Schechterét ajánlom, mert kevesebb balasztot hordoz (ezért rövidebb és olcsóbb is), és a fordítás is valamivel jobb. De ha pontos, megbízható és lényegre törő információt szeretne, olvassa el Babai László cikkét.³ (*Paul Hoffman: A prim ember (The man who loved only numbers), ford. Nagy György, Scolar Kiadó, 1999. 288 o. — Bruce Schechter: Agyam nyitva áll! Erdős Pál matematikai utazásai (My brain is open, The mathematical journeys of Paul Erdős), ford. Gyárfás Vera, Vince Kiadó és Park Kiadó, 1999. 191 o.*)

Ruzsa Imre

JEGYZETEK:

1 Erdős meglátogatott minket. Szölt a rádió. „Nagy a zaj”, mondta Erdős, ami nála annyit jelent, hogy jó a zene. Feleségem engedelmesen ugrott, hogy lehalkítsa.

2 Egy jeles amerikai matematikus, akinek némi eredményét Erdős is gyakran idézte, amikor kiderült, hogy magyar vagyok, megkérdezte, hogy jártam-e már Európában.

3 *Babai László*: In and out of Hungary: Paul Erdős, his friends, and times, in *Combinatorics: Paul Erdős is eighty* (Vol. 2), Bolyai Társulat, Budapest 1996, 7–95.

A MATEMATIKA VARÁZSLATOS VILÁGA

Mindig meglep, amikor kiváló intellektusú emberek hívalkodnak velem: őket nem-hogy nem érdekli, hanem kifejezetten elborzasztja a matematika (meg a fizika, esetleg más természettudományok: a biológia, a kémia is). Ugyanők igencsak megdöbbenének, ha egy mérnök vagy fizikus utálkozva legyintene J.S. Bach kontra-punkt-csodái hallatán. Persze, jól tudom, régi dal ez, a két, vagy inkább három kultúra (mert a technikai kultúra messzemenően nem azonos a természettudományokkal) analomig ismert konfliktusa. De éppen az előttem fekvő két könyv, illetve kettejük közül is elsősorban a 350 éves nagy talány megfejtésének történetéről szóló bizonyítja, mennyire izgalmas, rejtélyes és főleg gyönyörű a matematika világa, amely épp oly szépségeket rejt magában, mint mondjuk egy Bach-fűga.

A két könyv, amelyet a szellemi kalandokra fogékony, a matematikától szakmailag és egyébként lélekben is távol álló olvasónak most itt együtt, jó szívvel ajánlhatok, érdekes és lebilincselő olvasmány, sőt, a nagy Fermat-sejtés bizonyításának története szinte egy krimi izgalma is kínálja. A két művet a matematika egyik legrégebbi és egyúttal legátfogóbb ága, a számelmélet köti össze, főszereplői itt is, ott is felbukkannak. Ez is és kiadásuk közeli időpontjai is összekapcsolják őket, indokolva együttes tárgyalásukat.

A huszadik század végének természet-tudománya egyre inkább kollektív tevékenységgé válik, mondhatjuk, bizonyos mértékig „iparosodik”. A 18. (és részben a 19.) század magányos, olykor egyetlen famulussal ügyködő tudósát napjainkban, a 21. század küszöbén a nagy létszámú csoportokban együtt dolgozó csapatok váltották fel. A publikációk is ezt bizonyítják, hiszen ma már egyes tudományágakban (ilyen például a részecskefizika, a

medicina meg a multidiszciplináris tevékenységek többsége) nem ritkák a néhány-szor tíz, sőt esetleg a száznál több szerzővel közreadott eredmények¹. A matematikával más a helyzet, az sokkalta inkább megmaradt egyéni versenyzők terepének, bár éppen Erdős Pál példája mutatja, mennyire kollektív lehet ez a tevékenység is.

A nagy Fermat-sejtés megfejtője (bizonyítóját), *Andrew Wiles* azonban mereven ellenállt a kollektív munka csábításának. Gyanakvó titkolózása, az egykori kóbor lovagokat idéző konok, önkéntes magányossága (amit azért időnként fel-fel kellett oldania, szövetségeket keresve — lásd például *Nick Katz*cal való együttműködését) napjaink tudományos világában szembe-szökő kivételnek számít. „1993. január elején eldöntöttem, hogy a bizalmamba fogok avatni valakit (...). Nagyon megfontoltam, hogy ki legyen az, mert a dolgot titokban kellett tartanom. Nick Katzra esett a választásom” — emlékezett vissza, már a diadalmas végkifejlet után, a kényszerű megalkuvásra, saját *Sancho Panzajának* elfogadására *Wiles* (258. o.).

A titkolózás egyébként többé-kevésbé érthető, hiszen a feladat, szinte a megismerése óta, matematikusok — és hívő, elszánt amatőrök — sokaságát vonzotta. „A nagy Fermat-sejtés a legkülömbőbb próbatétel volt a matematikusoknak; aki megoldja, azé az egész tudományág elismerése. Díjakat ajánlottak fel a bizonyításáért, és folyt a vetélkedés. (...) érdekes története van; halálnak és csalásnak is jutott benne szerep.” — írja a könyv előszavában *John Lynch*, a BBC szerkesztője (XI. oldal). Holott maga a sejtés, amit egy lényegében amatőr matematikus, szakmájára nézve Toulouse-ban ügyködő jogász, bizonyos *Pierre de Fermat* 1637-ben irt kedvelt könyve, *Diophantos* latin nyelvű *Arithmetica*jának a margójára, látszólag

roppantul egyszerű tétel. Mindössze arról van szó, hogy lehet-e találni két olyan egész számot, amelyek hatványkitevős összege egyenlő egy harmadik egész szám ugyanilyen kitevős alakjával, vagyis

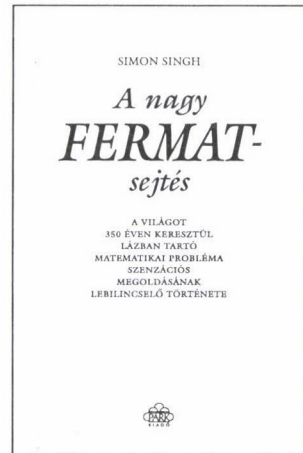
$$x^n + y^n = z^n$$

ahol x , y , z és n egész számok. Az $n = 2$ (tehát négyzetre emelés) esetében akadnak ilyen számhármak (például a 3, 4 és 5), de már az $n = 3$ -nál (tehát köbre emelésnél) sem teljesül a feltétel. Fermat odavetett néhány szavában mindössze annyit állított, hogy „igazán csodálatos bizonyítást találtam erre a tételre, de ez a margó túl keskeny, semhogy ideírhatnám” (67. o.). Mai napig is vitakoznak rajta, vajon Fermat tényleg birtokában volt-e a bizonyításnak, vagy tévedett, és csak hitte, hogy rátalált, netalán a többi matematikust akarta bosszantani a megjegyzésével.

Mindenesetre sikerült három és fél évszázadon keresztül izgalmas feszültségben tartani az utódokat, egyúttal jeles részeredmények kidolgozására is serkentve őket. Az évszázados versengésben, a matematika szent Gráljának keresésében zsenik és önjelölt sarlatánok egyaránt felbukkannak. *Simon Singh* könyvében, akár egy pikareszk regényben sorra találkozhatunk az óriásokkal, *Eulertől*, *Cauchy*tól kezdve *Hilberten*, *Gödelen* át *Turingig*, miközben mellettük elő-elővillannak a szerencsétlen bukottak halvány árnyai is. De még a matematika (pontosabban, a férfi matematikusok) által kirekesztettek, a nők is megjelennek e seregben, *Hüpathiától* a még Hilbert által is nagyra becsült *Emmy Noetherig*.

Az angol származású, de 1980 óta az Egyesült Államokban élő Wilest tízéves korában fogta meg — többé el nem eresztve — a Nagy Rejtvény. „Olyan egyszerűnek látszott, és semelyik nagy matematikus nem boldogult vele a történelemben. Itt volt egy probléma, amelyet én, a tízéves kölyök is megérthettem. Attól a pillanattól kezdve tudtam, hogy soha nem engedem ki a kezemből” — idézi fel harminc évvel később az első, számára valóban sorsdöntő találkozást a tétellel (6. o.). Amikor három évtizedes kemény, szinte önpusztító munkával végre a nyilvánosság elé állt bizonyí-

tásával — Cambridge-ben 1993. június 23-án, egy számelméleti konferencia alkalmából —, lázba hozta a világ matematikusait. „A kitartó híresztelések jóvoltából az utolsó előadásra összegyűlt a cambridge-i matematikus társadalom apraja-nagyja. A szerencsések zsúfolásig megtöltötték a nagytermet, a többiek a folyosón szorongtak, s lábujjhegyre állva meg az ablakokon át kémlelték a termet” — emlékszik vissza az egyik résztvevő (266. o.).

A zúgó taps és pezsgős ünneplés után azonban józan hétköznapiak következtek, amikor a társak nekiálltak a bonyolult, száz oldalnyi bizonyítás ellenőrzésének.

Hiába, a 20. század végén már a matematika sem a gaussi egy-kétoldalas szikár bizonyítási gyönyörűségek kora. Nem is beszélve arról, hogy egyesek manapság számítógépes „nyers erővel” állnak neki a bizonyításnak, mint például az ugyancsak eléggé régen, közel másfél évszázada megfogalmazott, úgynevezett négy szín-probléma esetében. Itt arról van szó: elegendő-e négy szín ahhoz, hogy egy tetszőleges térképen a szomszédos területek ne legyenek azonos színűek. Két amerikai matematikus számítógépes „próbálgatással” végezte el a sejtés bizonyítását. „Több ezer esetre bontották szét, és egyiket a másik után lefuttatták a számítógépen” — (...) s ez teljesen elkedvetlenülített. 'Ha csak így lehet bebizonyítani, akkor nem is volt olyan jó probléma' — állapítottam meg” — olvashatjuk két matematikus levelezésében a

332. oldalon. A könyv szerzője is hasonlóan vélekedik: „Újabban baljós jelek azt sejtetik, hogy Wiles bizonyítása a hősi erőfeszítéseknek talán utolsó példája volt, a jövő eredményei inkább nyers erővel adódnak majd, s nem elegáns érvekkel” (320. o.).

De lépünk vissza 1993-ig. Miközben a matematikusok elszántan vetették bele magukat a bizonyítás ellenőrzésébe, a sajtó felkapta a „szenzációt”. Wilest — és persze a jó öreg Fermat-t is — a képes folyóiratok Diana hercegnővel és más botrányhősökkel együtt a címlapokon jelentették meg. „A legkülönösebb elismerés egy ruhaértékesítő áruházlánc részéről érte: azt kérték tőle, a zárkózott zsenitől, hogy új férfiruha-kollekciójukat reklámozza” (269. o.). De még komoly lapok is lázba jöttek. „Azt várták a bizonyítástól sokkolt professzortól, hogy magyarázzák el dióhéjban a világ legkomplikáltabb matematikai bizonyítását” (268. o.).

Végül is csaknem tragédiába torkollott a nagy felhajtás, mert bizony a hallatlanul bonyolult bizonyításban hibát találtak. „A hiba az érvelés döntő részében volt (...) Ez amolyan apróságnak tűnt, eddig a pillanatig teljesen meg is feledkeztem róla. A hiba annyira absztrakt, hogy nem is nagyon lehet leírni egyszerű fogalmakkal. Ha egy matematikusnak kellene elmagyaráznom, annak is előbb két-három hónapon át kellene nagyon alaposan tanulmányoznia a kéziratot” — emlékszik vissza maga Wiles a kudarca (275—276. o.). Újabb kemény, megfeszített munka után „az emberiség történetének legalaposabban ellenőrzött matematikai kézírata” két cikkben, összesen 130 oldalon (!) 1995 májusában megjelent az *Annals of Mathematics* folyóiratban.

Íme, egy heppi end rövid története. Singh könyvében az a megkapó, hogy rendkívül érzékletesen, a nem matematikus számára is jól érthetően és élvezetesen vezet végig azon a hatalmas úton, azon a sokféle új közelítésen, felfedezésen, elágazásokon és zsákutcákon keresztül, amelyek végül ebbe a bizonyításba torkollottak. Eközben megismerkedhetünk a számelmélet sok évszázados történetével, *Püthagorasztól* napjainkig. A szerkesztés érdeme, hogy egyes híres problémákkal (ilyen

volt a négyszin-sejtés) és néhány fontos bizonyítással az érdeklődő külön függelékben találkozhat, így azok nem törik meg a főtéma ivét. A magyar olvasó persze ismét és újra fájdalmasan tapasztalja, hogy — szokás szerint — egy amerikai könyvben² magyarok sem névvel, sem irodalmi hivatkozásként nem jelennek meg (márpedig kiváló magyar matematikusok is alkotó módon foglalkoztak a számos bemutatott téma valamelyikével). Talán érdemes lett volna a magyar kiadónak egy harmadik függelékben ezt a hiányt némiképp pótolnia.

Az egyoldalú, „amerikai” közelítéssel kapcsolatos megjegyzés egyébként fokozottan áll a másík, az előzőnél lényegesen gyengébb, helyenként ellenszenves könyvre, amely éppen egy magyar zseniről — Erdős Párról — szól. Az „ellenszenves” kitétel itt a recenzens érzelmeit tükrözi amiatt, hogy itt-ott olyan részletekbe megy a szerző, ami sokkalta inkább a pletyka, mint a dokumentált biográfiai feldolgozás körébe tartozik. Az életrajzírnak természetesen nem kell személyesen ismernie leírása alanyát, de a vele kapcsolatos irodalmat igen. Csak egyetlen példa. Megemlíti, hogy Erdőssel beszélgetések jelentek meg „egy magyar folyóiratban”. Nos, ez a folyóirat történetesen a Magyar Tudomány volt, amelyben a megjelent cikket azóta elhunyt szerkesztőnk, *Alpár László*, maga is kiváló matematikus, Erdős közeli barátja adta közre (személye egyébként fel is bukkan a könyvben). Mindenképpen kötelező feladat egy életrajzíró számára, hogy az irodalmat felkutassa és pontosan megadja.

Erdősnek, a zseniális matematikusnak, tanítványok, munkatársak megihletőjének, a nagy sugalmazónak és kivételes alkotónak figuráját gyakorta elfedik a különc, sajátos sorsot választó emberről szóló, hiteles vagy félig-meddig költött mesék és anekdoták. *Bruce Schechter* könyvében sajnos ez a közelítés áll az előtérben. Még csak nem is a Bolygó Zsidóval, hanem egy többé-kevésbé hóbortos, fura európaival — mit európaival, *kelet-közép-európaival* — találkozhat az elnézően mosolygó amerikai olvasó. Ebből a könyvből hiányzik a Singh művében fellelhető következetes logikai ív, és nem azért, mert más az életrajz és más egy siker-sztori, hanem, mert az Erdős-

könyv szerzőjét minden valószínűséggel inkább a zsurnalisztika, mint a nivós tudományos ismeretterjesztés vezérelte. Így aztán valóban bosszantóak a helyenként felbukkanó gyermeteg kis adomák és az érzékelhetően elfogult politikai elkötelezettségből származó primitív közelítések.

Természetesen jó, hogy ha már Erdős Pálról Amerikában megjelent egy könyv, akkor magyarul is közreadták. Öröm, hogy megismerkedhetünk e géniusz életével, és — bár igencsak felszínesen és helyenként nem is adekvátan — a korról, a környezettel is, amelyben élt és alkotott. Mégis, a könyv elolvasása után az emberben valami olyas érzés marad, mint amikor tetszetősen tált, de túlságosan édes, túlságosan habos étket evett. Geil volt az egész. Jó

lenne némi fanyar, kesernyés íz utána — az igazi Erdős modora, életszemlélete, emberi kapcsolatteremtése. (*Simon Singh: A nagy Fermat-sejtés. Park Kiadó, 1999. 363 o. — Bruce Schechter: Agyam nyitva áll! (Erdős Pál matematikai utazásai). Vince Kiadó—Park Kiadó, 1999. 191 o.*)

Szentgyörgyi Zsuzsa

JEGYZETEK:

- 1 L. pl. Kiss Dezső szellemes hozzászólását erről a jelenségről (Magyar Tudomány, 1999. 10. sz., 1213. o.)
- 2 Az eredeti kiadó a New York-i Walker and Company.

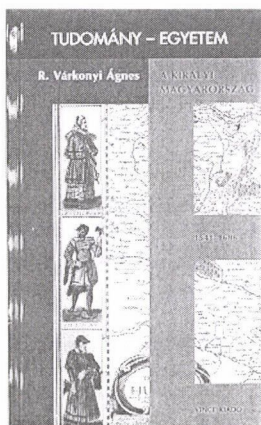
TUDOMÁNY — EGYETEM, EGY ÚJ SOROZAT

A Kulturtrade Kiadó kezdte el ezt a nagyon sokféle témát tárgyaló sorozatot, újabban a Vince Kiadó folytatja. Egyfajta általános műveltségi szintet adó, és egyúttal akár egyetemi vonatkozásban is használható sorozat ez, főszerkesztője a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, *Glatz Ferenc*. Itt most a magyar történelmi sorozat néhány kötetét mutatjuk be (van egyetemes történelmi is). Három különböző korszakból válogattuk a három kötetet.

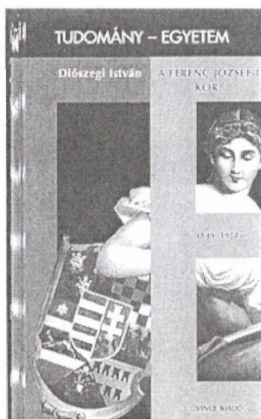
A középkori és kora újkori budapesti magyar történelmi tanszék egykori vezetője, a korszak régóta ismert és méltányolt

kutatója, *R. Várkonyi Ágnes* A királyi Magyarország 1541—1686 címen olyan témát dolgozott fel, amelyről joggal állítja, hogy így még nem vizsgálták ezt a korszakot, hiszen mindig a történelmi Magyarország egészét tárgyalta mindegyik összefoglalás, Erdéllyel és a hódoltsági területtel. Várkonyi Ágnes most csak a történelmi Magyarország egyharmadánál is kisebb terület történetét mutatja be, attól a pillanattól, hogy a törökök elfoglalták Budát, addig a pillanatig, amikor a felszabadító háború során egy nagy európai koalíció visszavívta az erődítményt.

Bár a szerző egyik erőssége a gazdaság- és társadalomtörténet — újabban a történelmi ökológia —, ebben a kötetben érdemben a politikai események dominálnak. Képet kapunk a királyi Magyarország félkaréjának kialakulásáról, abszolutizmus és rendek küzdelmeiről. A szerző persze mindig az európai eseményekbe ágyazza mondanivalóját, az európai hátteret sohasem hagyja el, de érdemben a magyar (és nem a magyarországi) fejlődésre koncentrálna. A magyar közfelfogáshoz igazodva nem különösebben barátságos a Habsburg-kormányzat iránt. A közép-európai föderáció eszméjét Bethlen Gábor óta élő gondolatnak mutatja be, ebben látja a jövő ígérését, amely persze mind a mai napig várat ma-

gára. Kedvenc Rákóczi Ferencét kissé túldimenzionálja, amikor azt írja, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc befolyásolta az európai erőviszonyokat a spanyol örökösödési háború idején. A helyes történeti arányok betartása esetén csak epizódról van szó. Ennek hangoztatása persze megint sértené a magyar közgondolkodást.

Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciatörténetének és általában a hosszú 19. század nemzetközi kapcsolatainak kiváló tudója, *Diószegi István* írta *A Ferenc József-i kor 1848–1918 c.* kötetet, amely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverésétől a Monarchia és vele a történeti Magyarország széteséséig tartó korszakot dolgozza fel. Természetesen itt is elsősorban eseménytörténetet kapunk, de Várkonyihoz hasonlóan Diószeginek is van érdemleges mondanivalója a gazdasági és társadalmi viszonyokról, sőt, a kultúra, a közoktatás, a tudomány, az irodalom és a művészetek fejlődéséről is. Mint diplomáciatörténész, persze kimutatja a magyarországi fejlődés összefüggéseit a nemzetközi erőviszonyokkal. Szinte angolszász pontossággal és könnyedséggel vezeti végig az olvasót a korszakon, teljesen egyet érthetünk vele, amikor ezt a több mint fél évszázadot a magyarság egyik legsikeresebb koraként ábrázolja. Ami az országban mindmáig áll, jól működik, használható, jórészt ebben a korszakban készült. Persze, ritka békés európai évtizedek voltak ezek, nem ismerték még a 20. század kegyetlenségeit

és erőszakosságát. Az is hozzátartozott az eredményességhez, hogy a világ kapitalista fejlődésének is egyik emelkedő szakasza volt ez, különösen az 1890–1913 közti majdnem negyedszázad. A magyarországi gazdasági fejlődés beleilleszkedett az európaiba, profitált is belőle. A nemzeti–nemzetiségi kérdést kellő mértékkel érinti (*Várkonyi Ágnes*nek ezzel még nem kellett foglalkoznia), de az események érdemben mégis magyar történetet mutatnak. A korszak nagy ellentmondását, hogy Magyarország egyszerre volt soknemzetiségű állam és ugyanakkor magyar nemzetállam, *Diószegi* felvillantja, bár e kérdés még ezen a szűk kereten belül is talán valamelyest bővebb tárgyalást igényelhetett volna, éppen a korszerű ismeretek jegyében. A befejezésben *Diószegi* arra utal, hogy az előttünk járt generációk „boldog békeidő”-nek nevezték ezt a korszakot, és ebben nagyon mély igazság volt, persze egy kivételes európai helyzetnek köszönhetően. Ugyanitt ad a szerző igen méltányos portrét a névadóról, *Ferenc Józsefről*, aki a leggyűlöttebb uralkodóból végül is ferencjóska lett.

Izsák Lajos, a most megalakult budapesti egyetemi Történeti Intézet igazgatója Magyarország jelenkori történetét írta meg *Rendszerváltástól rendszerváltásig 1944–1990* címen. Az előző két szerzőhöz hasonlóan ő is már évtizedek óta foglalkozik ezzel a korszakkal. Most már az 1989 előtti ideológiai terhektől és kötöttségektől mentesen tud beszámolni erről a majdnem fél évszázadról. Itt is az eseménytörténet áll a tárgyalás előterében. A szerző külön utal arra, hogy az egész korszakot, de különösen a kádári évtizedek történetét még csak igen kevésé dolgozták fel, ezért, főleg az utolsó évek vonatkozásában, csak a biztos adatokat idézi. *Izsák Lajos* dolga volt a legnehezebb, nemcsak azért, mert a legkevésbé feldolgozott korszakról van szó, de azért is, mert olvasóközönsége jórészenek az utolsó évtizedekről, az idősebb nemzedéknek pedig az egész korszakról megvan a személyes emlékei. E sorok írója is ehhez az utóbbi csoporthoz tartozik, ezért hat talán hitelesen tollából az, hogy a szerző az egész korszakról érdekes és a legtöbb kortárs számára nagy vonalaiban elfogadható képet festett. A részletek vonatkozásában nyilván sok eltérő vélemény képzel-

hető el, de a részletek az egész sorozatból jótékonyan kimaradtak. A nemzetiségi kérdéssel a németek kitelepítése és a magyar—csehszlovák lakosságcsere után már nem kellett foglalkoznia, a legújabbán adódó problémákra még nem térhetett ki. Ezért is tekinthető mai ismereteink mellett e kor legkorszerűbb összefoglalásának erről a korról.

Szólni kell még egy szót a kötetek egységes szerkezetének néhány vonásáról. A szöveg után mindegyikben található időrendi áttekintés (magyarul kronológia), párhuzamosan a magyarországi és a nemzetközi eseményekről (kötetenként ez 10–12 lap), azután a korszakot feltáró bibliográfia, fejezetenként vagy nagyobb tárgyi egységek szerint. Érdeemben a magyar nyelvű

szakirodalmat, meg a fontosabb forráskiadványokat találhatja itt az olvasó. Izsák Lajos köteténél ez az utóbbi rész különösen gazdag, hiszen a kortörténet vonatkozásában elsőrendű hitele mégiscsak a forrásoknak van. Ezt követi a megszokott névmutató — helynévmutatóra nemigen volt szükség, éppen a részletek kimaradása miatt — és egy tárgymutató (Izsák Lajos kötetében még külön névmutatót is kapunk a bibliográfiához). Ezek a Függeléknek nevezett mellékletek az egyes kötetek tekintélyes részét teszik ki, és ez így is helyes.

Ki kell emelni a kötetek olvasmányos voltát, persze három jó tollú szerzőről van szó. A sorozat többi kötetéhez hasonlóan naprakész képet adnak a tárgyalt korszakokról. A magyar történeti sorozat szerkesztője *Horváth Jenő*, aki a kronológia egyetemes történeti részeit is összeállította. Egészében tehát nagyon jól megírt, megszerkesztett és a legfrissebb adatokat is felölelő kötetekről van szó, elsőrendűen a szélesebb érdeklődő olvasóközönség tájékoztatására. (R. *Várkonyi Ágnes: A királyi Magyarország 1541–1686. Vince Kiadó, Bp. 1999. 207 o. — Diószegi István: A Ferenc József-i kor 1849–1918. Vince Kiadó, Bp. 1999-194 o. — Izsák Lajos: Rendszer váltástól rendszerváltásig 1944–1990. Kulturtrade, Bp. 1998. 207 o.)*

Niederhauser Emil

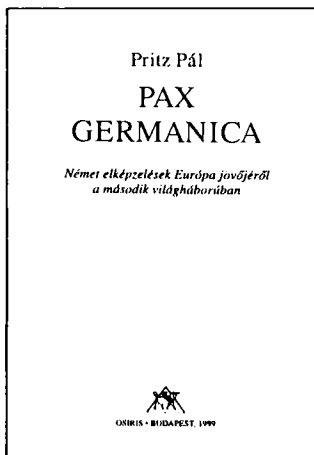
NÉMET ELKÉPZELÉSEK EURÓPA JÖVŐJÉRŐL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Aaron Gurevics egy, a Neue Zürcher Zeitungnak adott interjújában azt mondta: a történész törekedjen arra, hogy közérthető nyelven írjon. Ne csupán kollégái értsék munkáját, akik eleve ellenségesen olvassák könyvét, tanulmányát, hanem a közönség is. *Pritz Pál* fontos műve kapcsán két ok miatt érzem helyénvalónak ezt felidézni. A szerző egyrészt „megfogadta” Gurevics tanácsát: munkája olvasmányos, és — ahogy *Pritz* nevezi: — a „száraz” előadásmódot itt-ott megtöri másfajta stílus-ellellemmel. Néhol ironizál, néhol „érzelmes”

megjegyzéseket tesz, kizökkenve az olvasót kényelmes pozíciójából. *Pritz* hangsúlyozza, hogy érzelmeink nem ragadhatnak el, ám megjegyzi azt is: „Hiba lett volna azonban megfélemlíteni arról, hogy végül is — adott nézőpontból, a Pax Germanica aspektusából — olyan történetet beszélünk el, amely félszáz millió halotról, középpontban pedig a Főszereplőről szól” (23. o.). Úgy vélem, igazat kell neki adni: a fasizmusról szóló vitákat valóban fásulttan szemlélik sokan; ez a fásultság pedig nemcsak „eltávolíthat a dolgok pontos meglátásától” (uo.), hanem

olyan „újraértékelésre” is ösztönöz sokakat, amelynek célja a szereplők és a „Főszereplő” „megértése”, azaz felmentése (l. a „prezentív háború” elmélete — 19. o.).

Gurevics szavainak felidézését másrészt azért is indokoltnak gondolom, mert a „Pax Germanica” olvasása közben műkedvelő voltam csak, mindkét értelemben.

Pritz Pál sok párhuzamos történet közül egyet beszél el: a XX. század első felében megfogalmazott Páneurópa-gondolatok, a második világháborúban Európa jövőjéről megfogalmazott német elképzelések, az angol, amerikai, szovjet koncepciók története és előtörténete közül a szerző a Magyarországon talán legkevésbé ismert, a Pax Germanica históriáját választotta (viszonyítási pontként gyakran felbukkan Pán-Európa is).

A XIX. században páneurópai gondolatokat megfogalmazók (például Victor Hugo, az Európai Egyesült Államok kifejezés kiötlője) talán ugyanúgy fantasztának tündek, mint azok a német társaik, akik már ekkor nagy és német birodalomról álmodtak. Pritz Pál többek között Josef Görrest, Friedrich Listet és az 1848-as frankfurti nemzetgyűlés két tagját említi. Görres 1819-ben már egy egész Európát meghódító német népről beszélt; List 1841-ben egy Németország által irányított politikai-gazdasági egységről, amely Perzsiával határos, és amelynek része Belgium, Hollandia, Svájc és Dánia. Heinrich von Gagern báró és Johann Ritter von Pertaler

úgy vélte: a Duna mentén a németektől délre lakó népeknek „sem igényük, sem hajlamuk nincs a függetlenségre”, illetve: „ezek a népek csak a német nép befolyása alatt képesek önálló nemzeti életre” (32. o.). Félélmetesek azok a szavak is, amelyek Hitler kedves olvasmányában, Paul de Lagarde könyvében szerepelnek. „A derék konzervatív szerző” — írja róla Pritz (34. o.) — az Anschlusst, Orosz-Lengyelország elfoglalását igenelte. Az általa megvalósítani remélt Nagy-Németországban élő nem németeknek szolgaszerepet szánt, „a” zsidókat Palesztinába kívánta telepíteni. A „magyarok, csehek és az Ausztria jogara alatt élő hasonló nemzetiségek terhet jelentenek a történelem számára” — húzta alá Hitler Lagarde könyvében (uo.).

Később, a XX. század első harmadában, az első világháború után a páneurópai gondolat és a nagynémet birodalmi elképzelések megfogalmazóinak helyzete kissé eltért egymástól, de mintha némi hasonlóság mégis lett volna a kettő között. Aristide Briand francia külügyminiszter 1929 szeptemberi, Genfben elmondott beszédében arról szolt például, hogy az egységes Európa megteremtésén fáradozók koncepcióját azért mondják „nemesnek”, hogy ne kelljen „balgaságot emlegetniük”. Stefan Zweig pedig önkritikusan azt írta: „az volt az általános hibánk, hogy hamis újságok nyomán tájékozódunk, melyek a művelteknek írtak és a régi liberális önhittséggel a beképzelt agitátorról beszéltek; közülünk senki sem gondolt arra akkor, hogy még idejében egy pillantást vessen a Mein Kampfba. Csupán néhány újságíró gúnyolódott a nyomasztó és darabos szövegben.” (58. o.)

A lényeg persze nem a pozíciók hasonlósága, hanem a mondanivaló, a „megvalósulás” különbözősége. Mint Pritz Pál írja például: Hitler számára a béke mint tartós állapot nem létezett. Sőt, úgy vélte, hogy a német népnek 15–20 évente háborút kell vívnia, hogy meg tudja őrizni kellő életerejét és harcokésztségét (39. o.); erre való a világalomért folytatandó háború, valamint a „tartós határháború” (58–59. o.). Gróf Richard Coudenhove-Kalergi (akinek ereiben kék osztrák, japán, krétai és görög vér folyt) 1923-as, Páneurópa című könyvében ezzel szemben a következő kérdést

tette fel: „Lehetséges-e, hogy a kis félszigeten, Európában huszonöt állam éljen nemzetközi anarchiában anélkül, hogy ez az állapot ne vezessen szörnyű politikai, gazdasági és kulturális katasztrófához?”. A náci Németország által elindított világháború persze nemcsak erre a kérdésre nemleges válasz, hiszen a Pax Germanica elképzelései szerint a világháború eredményeként létrejövő, német vezetésű egységes („új”) Európa időről időre újabb szörnyű katasztrófákat idézett volna elő (például 132—134. o.).

Abban, hogy a XIX. századi nemzeteszme túlhaladott, mindkét csoport tagjai egyetértettek. Kalergi és a Pritz Pál által bemutatott Albrecht Haushofer ugyanúgy „az” anarchiáról szolt például ennek kapcsán (119. o.); de míg mondjuk Spinelli a Ventotene Manifestóban arról elmélkedett, hogy a kizárólag saját érdekeire koncentráló és önmaga fejlődését más nemzeteké fölé helyező nemzetállam az emberi méltóságot és a szabadságot veszélyezteti, addig egy Werner Hasselblatt nevű jogászprofesszor 1941-ben keletkezett memorandumának „gondolatmenete jól példázza, hogy a nemzetiszocializmus a XIX. századi nemzeteszme elfajzott módon történő meghaladását jelenti, pontosabban jelentette volna, ha sikerül a második világháborúban győzelmet aratnia” (191. o.).

Az egységes Európára és a (német) új Európára vonatkozó koncepciók között lényeges eltérés mutatkozott a „félsziget” nemzetközi helyzetét illetően is. Az előbbi azon a belátáson nyugodott, hogy ha Európa egyesül, akkor nagyhatalom maradhat (a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok mellett), míg ellenkező esetben másodrangú szerepre lesz kárhóztatva. Az utóbbi megfogalmazói viszont úgy látták: ha Európa nem egyesül német vezetés alatt, akkor Németország másodrangú szereplője lesz csak a nemzetközi életnek.

A Pritz Pál által bemutatott több mint két tucat Pax Germanica-elképzelésnek éppen az volt az egyik sarkalatos pontja, hogy miként lehet a német hegemoniára alapozott új egységet megteremteni és működtetni. Ez utóbbi persze szintén fontos eltérést mutat a Pán-Európa külső és belső konfliktusaihoz, illetve azok kezeléséhez képest, hiszen itt nem értelmezhető a

fajok közötti eltéréseknek vagy egy uralkodó nép felhígulásának a problematikája (például 194. o.).

Differenciák természetesen az új Európa megteremtésének lehetséges és ajánlott módjai között is voltak, hiszen a német hegemonia érvényesülését e tervek készítői másként és másként képelték el. Ez, illetve önmagában a „béke-elképzelések” nagy száma a munka talán legfontosabb módszertani problémáját veti fel. Kérdéses lehet ugyanis, hogy ezek a koncepciók egyenértékűek-e, egyformán fontosak-e, illetve hogy nem keverednek-e fontos, a német győzelem utáni Európa sorsát befolyásoló elképzelések olyanokkal, amelyek azért teljesen irreálisak, mert úgyis minden Hitler kénye-kedve szerint alakult volna. Pritz Pál egyértelműen nemmel felel ezekre a kérdésekre: „Ha azonban tudjuk, hogy a nemzetiszocializmus... világa a goebbelsi szuggesztív propagandamasinéria paravánja mögött mennyire eltért a totális rendszer által eszményinek tartott 'rendtől', akkor teljes joggal tételezhetjük fel, hogy a totális győzelem bekövetkezése nyomán sem valósulhatott volna meg a hitleri vízió a maga örült esztelenségében”. (25. o.)

A következő kérdés az, hogy szükséges-e ismerni ezeket a koncepciókat — annak fényében, hogy Hitler felfogásában csak rövid békeidőszakok léteztek, s emiatt „a második világháborús német béketerveknek nincs szilárd körvonaluk” (136. o.). Többek között Ribbentrop is sokáig „strukturálatlan berendezkedést képzel el, amelyben csak egyetlen rendező elv létezik: a németek korlátlan hatalma” (152. o.). Ráadásul az itt-ott készült német tervek nyilvánosságra sem juthattak, nehogy a szövetséges, csatlós vagy éppen megszállt államok népei szembeforduljanak a birodalommal. Vagy azért, mert a nácioknak senki sem hinné el, hogy anyagi érdekek nélkül küzdenek az új Európáért — mint ezt Goebbels megfogalmazta 1942 szeptemberében (26—27., ill. 154. o.). A második persze álkérdés: igaz ugyan, hogy a döntési centrumban (azaz Hitler legszűkebb környezetében) valóban nem volt kimunkált Pax Germanica-elképzelés, és az sokáig talán nem is tűnt szükségesnek, ám az esetleges győzelem után e tervekre, e tervek valamelyikére kellett volna alapozni

az új Európa működtetését. A sztálingrádi fordulat után egyenesen elkerülhetetlennek tűnt a „szép és új” Európa képének felvázolása — részben a háborús propaganda miatt (208. skk.).

Pritz Pál műve persze nem csupán a megfogalmazott és fontos Pax Germanica-elképzelések részletes elemzését tartalmazza — bár ez önmagában is jelentős lenne. Az olvasó azokon keresztül megismerheti a német külügyminisztérium helyét a külpolitika alakításában azt a harcot, amelyet a Wilhelmstrasse vívott, hogy érdemi döntési hely legyen. Információkat kaphat arról a hivatali-döntési rendezetlenségről is, amely a náci hatalmi szisztémát jellemezte (156—157., 211. o.). Bepillantat a kulisszák mögé, megismerheti Ribbentrop és Rosenberg párbaját (145—154. o.), a sztálingrádi csata hatását a német vezetők koncepciójára, a Hitler és Ribbentrop közötti felfogásbeli eltérést, illetve azokat a Páneurópa-koncepció irányába tett „bátortalan” lépéseket, amelyek célja Berlin mozgásterének növelése volt. Az is a munka erénye ugyanis, hogy a „közbevetett” történetek segítségével fontos és rendkívül érdekes részleteket tudhat meg az olvasó: ilyen többek között még a Werner Best életéről szóló rész vagy a geopolitika-fogalom korabeli magyar jelentésének bemutatása.

„Mai világunk, ha tetszik, ha nem, Hitler műve” — idézi némi fenntartással Sebastian Haffnert Pritz Pál. Haffner szerint „Hitleren kívül az egész világtörténelemben nincs még valaki, aki páratlanul hatalmas erőfeszítéssel éppen az ellenkezőjét érte volna el annak, amit akart” (9., 10. o.). Igaz ez az európai integráció történetére is, amint Pritz néhány oldallal később, illetve munkájának több helyén megfogalmazza. Ennek kapcsán Arnold Toynbee-t, az angol Királyi Külügyi Intézet igazgatóját idézi: „Európának az északos katonai, politikai és gazdasági egyesítése, amit Hitler megvalósított, gyakorlati válasz volt Európa legégetőbb szükségletére. Bár Európa problémájának ezt a brutális, hitleri típusú megoldását a vonakodó haszonélvezők számára gyűlöletessé tették azok az agresszív lépések és barbár módszerek, amelyek révén ide eljutottak, továbbá az önző német nemzeti célok, amelyek érdekében ezt kiaknázták, mindazonáltal súlyos csapás lenne Európára, ha a német zsarnokság alóli kiszabadulás árába belefoglaltatnák annak elvesztése is, ami ennek a zsarnokságnak az egyetlen nagy haszna volt.” (12. o.) (Pritz Pál: *Pax Germanica*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 302 o.)

Sipos Balázs

A SZOCIOLÓGIA ÚJJÁÉLEDÉSÉNEK FOLYAMATA

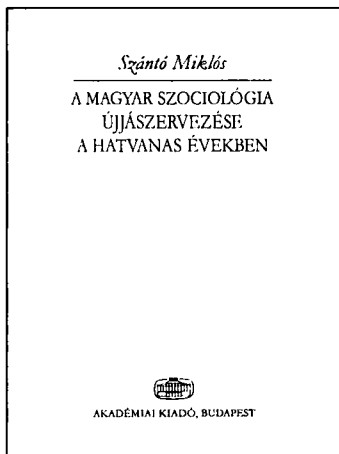
A könyv műfaja meghatározhatatlan, de éppen így jó. Szerzője maga is résztvevője, ha nem is a fő-, de mindenesetre egyik igen fontos szereplője a történetnek. Belülről és aktívan élte tehát át, amit most leírt: a magyar szociológia 56 utáni újraéledésének folyamatát (1957-től 1969-ig). A könyv mégsem memoir — bár bőségesen vannak ilyen elemei. (Olykor ki is lép a leíró szerepből és egyes szám első személyben folytatja. De mindig szerényen, csak éppen annyit mond el így, amennyit kell.)

Aztán jegyzőkönyvvezetővé válik, pontról pontra ismerteti a történeteket. Műfaja itt a krónikáé. Évről évre, fejezetről fejezetre leírja, hogy mi történt (a kutatóintézményekben és a politika berkeiben), aztán menetrendszerűen ismerteti az akkori

folyóiratok szociológiai cikkeit. Minden fejezet bevezetőjeként világpolitikai áttekintést is ad, mit csinált akkor Hruscsov, mit Kennedy.

A mű tehát ebben az értelemben valóban hasonlatos a szerzeteséhez, aki cellájában magányában naiv magától értetődőséggel egymás után röjja azokat a történeteket, amelyek a kolostorban zajlottak le, és amelyekről odaérkező vándoroktól hallott. De ha valaki emiatt már arra készülne, hogy összevonja szemöldökét, meg kell állnia. Jól jön ugyanis a kis politikai bevezető, mert az olvasó (hacsak nem kifejezetten azzal foglalkozik) már nem emlékszik pontosan, hogy hol tartott a világ- és a hazai politika, meg a szovjet tábor politikája ebben az évben februárban, meg ab-

ban az évben augusztusban. Az pedig konkrét utalások nélkül is kiderül, hogy a nagy politika alakulása hogyan befolyásolja a döntéshozókat abban, hogy mikor mennyi szabadságot engedélyezzenek a fickándozni vágyó szociológusoknak.

Szántó Miklós végigcsinálta a történetet, és a leírásban igyekszik maximálisan objektív lenni. Nem fűz a történetekhez személyes tirádákat, nem rajzol lehetőleg senkit sem ellenszenvesnek, sem különösképpen rokonszenvesnek. Azt igyekszik végigmondani, ami valóban történt, az eseményeknek azon a szintjén, ami egy tudományág történetében mindannyiunkra tartozik.

A könyv éppen ezért érdekes és hasznos. Én magam olyan olvasó vagyok, aki maga is részt vett a történetben (részben mint a művelődésszociológia művelője, részben mint a Valóság egyik szerkesztője), így hát ismerősként fogadhattam a leírásokat. Nekem segített abban, hogy át tudjam gondolni. Akik pedig nem voltak benne (mindenekelőtt mert fiatalok voltak, és még nem lehettek), azok számára is megadhatja ezt az áttekintést. Ilyen szempontból nézve még az is jól hat, hogy évenként—fejezetként felmondja az irodalmat. Milyen szociológiai cikkek jelentek meg a Társadalmi Szemlében, a Filozófiai Szemlében, a Valóságban, Világosságban, Kritikában? Rövid tartalmi kivonatokat olvashatunk, de egyszerre élményszerűvé válik: valahogy

összeáll az ember előtt az akkori szociológiai élet. Milyen kutatásokat folytattak—folytattunk, mit olvastunk, miről vitatkoztunk? Minden testközélbe kerül (egészen odáig, hogy X. vagy Y. neves szociológus mivel foglalkozott akkoriban).

A memoárból és krónikából így végül történelmi munka válik. Azá teszi a szerző judíciuma, amellyel a rendelkezésére álló halmazból kiválogatja a közlésre érdemesnek ítélt részeket. Ebben Szántó Miklós nagyon is mértéktartónak bizonyul. Helyesen óvakodik attól is, hogy saját személyét előtérbe tolja, akár akkori, akár mostani véleményét túlságosan erőteljesen hangsúlyozza. De nem is tagadja meg akkori véleményét, nem hozza sem magát, sem másokat abba a helyzetbe, hogy az adott kor körülményei között kialakított nézetét a kortól függetlenül kelljen megítélni.

Ami tehát végül a részletekből kibontakozik: az a hatvanas évek. Ez a furcsa — de a magyar történelem menetében nem egyedülálló — korszak, amikor egy diktatórikus hatalom lazítani kezd addigi módszerein, reformokat ígér, és hozzá is kezd megvalósításukhoz. Ez felbátorítja azokat a tétegeket, amelyek mindig a küszöbön állnak, kicsit bent, de kicsit mindig kint (vagy kicsit kint, de mindig bent is), vagyis a liminárisokat, vagyis az értelmiséget. Egyszerre tehát a másik oldalról, alulról is mozgás indul, emberek akadnak, akik eljöttnek látják az időt arra, hogy elkezdjenek valamit, ami pedig azelőtt tilos volt, beszélni, álmodni sem lehetett róla.

Ez indult meg a hatvanas években a magyar kultúrában, azon belül a magyar tudományba, még azon belül a szociológiában. Aki tudni akarja, hogyan történt, ezen a könyvön elindulhat, anyagot, adatokat kap hozzá. Akik részt vettek benne, azok persze kiigazíthatják, hozzátéhetik a saját verziójukat. Akiknek pedig ez már történelem (és a mai történészek már jobbára ilyenek), azok is találhatnak más forrásokat. De jó, hogy ez a könyv megszületett, ma talán már nem tudta volna másvalaki így megírni. (Szántó Miklós: *A magyar szociológia újjászervezése a hatvanas években*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999. 348 o.)

Vitányi Iván

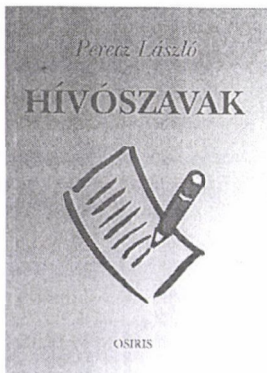
HÍVÓSZAVAK

A könyv cikkgyűjtemény. A filozófus szerző írásait megjelenésük időrendjét megbontva nagyobb tematikai egységek köré szervezi, ami által sajátos fénytörést kapnak az alkalminak tűnő írások is.

A kötet két meghökkentő publicisztikával kezdődik: 1998-ban megemlékezik a Kommunista Kiáltvány százötven éves megjelenéséről, 1996-ban Hitler Mein Kampf-járól. Fasizmus és kommunizmus: századunk olyan hívószavai ezek, amelyek — bár gyökerük eltérő — szenvedésektől és tragédiáktól fűtött vitákat kavarnak fel itthon és sokfelé a világon. E kihívó kezdet után olyan nevezetes könyvek ismertetése következik, amelyek különféle irányokból idézve a válságot, századunk katasztrófáit mintegy előre vetítették. *Spengler*ek az első világháború után megjelent hatalmas gyászjelentése, A Nyugat alkonya volt az a mű, amelyben a történész-filozófus neokantianus életfilozófiák nyomán, a szakmai körökön messze túllépő hatással vonja kétségbe a pozitívizmus haladáshitét, a történelem nyugat-centrikus szemléletét, s fogalmazza meg a történelem ciklikus mozgását, kultúrák felemelkedését, virágzását, holt civilizációkká süllyedését. A húszas évek másik nevezetes könyvsikere *Julien Benda* mesteresszéje, Az írástudók árulása volt. Az írástudók valaha ellenálltak a politikai szenvedélyeknek, de őrhelyüket elhagyva ma intellektuális tevékenységükkel a politikai szenvedélyek igazolóiá váltak. Ugyanennek a kultúrkritikának foly-

tatója a liberális *Ortega* híres könyve, A tömegek lázadása is. Az elit elvesztette a társadalomban, Európa pedig a világban vezető szerepét, s új szabályozó elvek hiányában a különféle nacionalizmusok nyüzsgése látszik csupán a világszínpadon. Tömeg és elit, ideológia és utópia — ezeket a kérdéseket vizsgálja *Mannheim Károly* Ideológia és utópia című műve is, aki radikalizálva Marx közismert tételét a társadalmi lét és a tudat viszonyáról, bonckés alá veszi a kor valamennyi ideológiáját, a historikus konzervativizmust, a polgári liberalizmust, a puccsista fasizmust, a szocialista—kommunista utópiát is, megalapozva a tudásszociológiát, a kutatások új irányzatait. S ha léthelyzettünettől függően minden tudás relatív, létezhet-e olyan társadalmi csoport, amely képes az összegezésre, képes az ideológiákat és az utópiákat meghaladni? E réteget a szabadon lebegő értelmiségben véli felfedezni. Nem tanulságok nélküli *Polányi Károly* botránykőnek nevezett könyvét, A nagy átalakulás-t is újraolvasni. A régi világ, írta Polányi a második világháború idején, négy pilléren nyugodott: A háború kitörését megakadályozó hatalmi egyensúlyi rendszeren, a világgazdaság szerveztségét megteremtő nemzetközi aranystandardon, az anyagi gazdaságot termelő önszabályozó piacon és a piac működésének kereteit kialakító államon. A két világháború közti válság lényege, hogy ez a négy intézmény összeomlott, mert a rendszer szívéből, az önszabályozó piacról kiderült, hogy liberális utópiánál nem egyéb. Napjainkban, a globalizáció korában is érdemes a piac, a redistribúció s a reciprocitás elvén gondolkodni. Az ismertetett könyvek sorában így jutunk a jelenig, a posztmodernnek nevezett kor sztárfilozófusának, *Derridának* Marx kísértetei című könyvéig.

A hagyományok e nemzetközi körképe után ingoványosabb terepre, a hazai félmúlt politikai csataterére kalauzolja olvasóját a szerző, sokfelé elágazó írásaiból csak néhány gondolatkört emelnék ki. *Percz László* a közéleti szerepet vállaló filozófusokhoz vonzódik. Magyar filozófusok vannak — idézi a mondást —, de ma-

gyar filozófia nincs, a magyar filozófiatörténet recepciótörténet, s a magyar filozófia legfontosabb hagyománya a hagyomány-nélküliség. Mindenesetre a magyar filozófia legjelentékenyebb alakja, egy nagy európai filozófusgeneráció meghatározója, a sokak által csak a koalíciós korszak ideológiai főhőhérének tekintett Lukács György, aki a tizes években a Vasárnapi kör, a hatvanas években pedig a Budapesti Iskola megteremtője volt. Érthető, hogy érdeklődése a közéleti szerepet vállaló tanítványi körnek a mesterhez fűződő viszonyára, hűséges hűtlensége felé fordul. Percz számára érezhetően a legrokonszenvesebb irány Vajda Mihályé, aki a fenomenológia recepciója felé fordult, 1989 után pedig politikai—szociológiai, majd világos és játékos posztmodern esszéket írt. A filozófusok sorában megkülönböztetetten foglalkozik a más égtájak felől érkezett Tamás Gáspár Miklós munkásságával is, akit egyik mesterének is tekint. A mögöttünk lévő rendszer, idézi Vajdát, a bolsevizmus nyomán kialakult „létező szocializmus” nem filozófiailag fejthető meg, hanem történetileg. Nem általában a kapitalizmus ellentmondásaira, hanem az orosz történelem ellentmondásaira adott válaszkísérlet volt, modernizált ugyan, de nem európai módon, ami nagyon is eltért a közép-európai társadalom adott-ságaitól.

Ezek után tanúk és közszereplők, csatlódottak és kiábrándultak, memoáírók és jegyzőkönyvek megidézésével az 1989 utáni nagy történelmi átalakulás, az Antall-kormány működésének elemzésére vállalkozik. Antall József történelmi szerepe, politikai képességei vitathatatlanok, ezt

sokféle nézőszög megidézésével tárgyalja a szerző. S mégis azt kell mondanunk: a párt széthullása az egymásnak ellentmondó hagyományok s a populista demagógiák következtében Antall József minden erőfeszítése, taktikai képessége ellenére szűkségszerűnek tűnik. Sokan — mint a kötetben idézett Szabó Miklós is — csupán örökre halottnak hitt ideológiáknak, a keresztény-úri középosztály ideológiájának életre keléséről, historizálásról írtak, s a keserű meglepetések sorában emlegetik az oly sokszor megidézett 1956 sorsát is. Mindez igaz, e lázas időszakban azonban a közelmúlt történetének kritikus feldolgozása elmaradt, hiányzott. Elég csupán Romsics Ignác utóbb megjelent történelmi munkáját olvasni, hogy belássuk, a magyar társadalmat e században — s különösen 1944-ben és a Rákosi-korban, a két mélyponton — hányféle emberi tragédia, nemzeti, vagyoni, vallási és kulturális sérelem érte, mindez 1956-ban egyszerre szakadt föl, s az 56-ot követő megtorlások tovább tagolták a társadalom sértett csoportjait.

Végezetül, visszakanyarodva a kötetet bevezető kitűnő tanulmányokhoz, szeretném az olvasó figyelmét a zárófejezetre, az évfordulók alkalmából írt értékeket őrző megemlékezésekre is felhívni, szép írásokra Voltaire-ről, Kerényi Károlyról, Prohászka Lajosról, Karl Popperről, Határ Győzőről, Németh G. Béláról, s gondolatgazdag tanulmányára Eötvös Józsefről. (Percz László: *Hívószavak. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 246 o.*)

Sylvester András

ALMÁSY LÁSZLÓ „HITELES” ÉLETRAJZA

A magyar földrajztörténet régi hiányát pótolja *Kubassek János*, a geográfus és történész, Almásy Lászlóról írott biográfiája, amely a *The English Patient* (Az angol beteg) című, nagysikerű mozifilm bemutatása óta oly népszerűvé vált, magyar sivatagkutató életpályáját, felfedező utazásait, életének megpróbáltatásait ábrázolja a szakember tudományos módszerességével és a gyakorlott szakírónak az átlagolvasó

számára is könnyen érthető stílusában. A Szahara bűvöletében című kötet több évtized tudományos kutatásainak eredményeit összegzi és ismeretanyagát tekintve túllép a magyar utazástörténeti szakirodalomban — az utóbbi évtizedekben — általánossá vált tudományos ismeretterjesztés szintjén. E könyv elsősorban azért számíthat a szakemberek érdeklődésére, mert hasonló mélységű, valamely magyar földrajzi utazó

életpályáját ilyen részletességgel feldolgozó mű valóban ritkaságnak számít a magyar geográfia történetében. Emellett a kötet érdekékként kell megemlítenünk azt is, hogy egyszer s mindenkorra szakít azzal a torz Almásy-képpel, amely egyrészt a magyar sivatagkutató Rommel tábornok mellett betöltött szerepe, másrészt a már említett amerikai film, harmadrészt pedig az egykori pártállam kulturális és ideológiai apparátusa által ráragasztott fasiszta-cimke következtében alakult ki.

A második világháborút követő évtizedekben Almásy László a kevéssé ismert, alig említett magyar földrajzi utazók közé tartozott. Munkásságának, említésére is csak a hetvenes években kerülhetett sor, amikor a Magyar Földrajzi Társaság megalakulásának (1872) századik évfordulójára a Tankönyvkiadó — *Havasné Bede Piroska* és *Somogyi Sándor* szerkesztésében — megjelentette az addigi legteljesebb magyar utazástörténetet; *Magyar utazók, földrajzi felfedezők* címmel. A geográfia iránt érdeklődő olvasók lassan megismerték Almásyt, hiszen a nyolcvanas években — amikor már nyiltabban lehetett beszélni — néhány rövid írás megjelent személyéről. Az évtized nagy, magyar utazástörténeti antológiája, a *Lázár István* szerkesztette *Világjárók* — világlátók (Régi magyar utazók antológiája) (1986) elég nagy terjedelmű részt közölt Almásy *Az ismeretlen Szahara* című kötetéből és a korszak igen népszerű földrajzi szakírója, *Balázs Dénes* A sivatagok világa című munkájában (1982) — ugyan elég rövid terjedelemben — de elhelyezte Almásy szerepét a Libiai-sivatag felfedezés-történetében.

Am ezekben az években indul meg az a tudományos gyűjtőmunka is, amelynek eredményeit a most megjelent Almásy-biográfiából ismerhetjük meg. A nyolcvanas évek elején a néhai Balázs Dénes vezetésével, Érdén szerveződő Magyar Földrajzi Múzeum adott otthont annak az állandó kiállításnak, amely először tárta a széles látogatóközönség elé Almásy szerepét a Szahara kutatásában és Kubassek János is minden bizonnyal ekkoriban kezdte meg az Almásy-biográfia anyagának összegyűjtését. 1993 márciusában Kubassek János vezetésével magyar tudományos expedíció indult az egyiptomi Gilf Kebir tér-

ségébe, újból bejárták azokat a helyeket a sivatagban, ahol Almásy is megfordult. Ezzel egyidőben pedig sorra jelentek meg a magyar utazó életét, tevékenységét bemutató népszerűsítő, valamint tudományos írások, majd 1995 szeptemberében, Almásy születésének századik évfordulójára alkalmából a Magyar Földrajzi Múzeumban tudományos konferenciát rendeztek és ekkor avatták fel *Domonkos Béla* érdi szobrászművész Almásy-szobrát is. Mindennek eredményeként Almásy hamis legendákból álló képe lassan változott, és legalább a szakemberek előtt fokozatosan kibontakozott a sivatag megszállott kutatójának, a tudós emberként a világháború poklába keveredett utazójának portréja. Ekkoriban jelent meg *Az angol beteg* című film, amelynek fő alakja semmi rokon vonást sem mutatott a valós Almásyval, de ezekben a napokban mutatták be Magyarországon *Rudi Mayer* operátort, még 1929-ben, a Lichtenstein—Almásy-féle expedíción készített, több órás némafilmet, amelyen viszont a valós Almásy Lászlót ismertük meg.

Vagyis Almásy László napjainkra közismert földrajzi utazóvá, népszerű útleíróvá vált. (Ezt bizonyítja, hogy a TerraPrint kiadásában, Szudánban vadászta címmel 1994-ben újból megjelentek Almásy Autóval Szudánba kötetének egyes fejezetei, hogy 1995-ben *Kasza József* A homok atyja címmel — a Magyar Repüléstörténeti Társaság kiadásában — önálló, zömében Almásy-szemelvényekből álló művében dolgozta fel a sport- és katonarepülő Almásy tevékenységét. De ezt igazolja az is, hogy a Dénes Natur Műhely néhány hónappal ezelőtt jelentette meg Almásy háborús emlékiratát; *Rommel seregénél Líbiában* címmel. Az Almásy személye irányában megnőtt érdeklődést próbálta kielégíteni *Török Zsolt* — aki főleg kartográfusként foglalkozik a magyar utazó munkásságával — *Salaam Almásy* című életrajzi és dokumentumregénye [1998] is.)

Kubassek János most megjelent biográfiája mintegy összegzi a geográfusok és a maga által az elmúlt évtizedben végzett, Almásyval kapcsolatos kutatások eredményeit. A közel harminc éves terjedelmű kötet látszólag megfelel az életrajzi monográfia követelményeinek, ám elolvasása

után rájövünk, hogy mégsem az. Ennek első okát abban kell keresnünk, hogy Almásy életrajzának bizony még mindig vannak kevéssé ismert, főleg a második világháború afrikai hadszínterén töltött időszakai, amelyeknek teljes körű feldolgozására nyilván csak az eddig hozzá nem férhető levéltári dokumentumok (például az orosz titkosszolgálaté, az angol—amerikai hírszerzésé stb.) rendezése után lesz lehetőség. Almásy most megismert portréját e dokumentumok minden bizonnyal nem fogják lényegesen módosítani, ám a teljes kép megrajzolásához mindenképpen szükségesek, és azt kell mondanunk, feldolgozásukig még korai lenne bármiféle Almásy-monográfiának neki kezdeni.

A Szahara bűvöletében ugyanakkor terjedelmes, a magyar utazástörténetben egyáltalán nem szokásos jegyzetapparátusával, igen bő irodalomjegyzékével jóval túlmutat a tudományos ismeretterjesztés szintjén. Mert a geográfus szakíró nagyon is jól tudja, hogy a hamis legendákkal körülvett Almásyból csak komoly, módszeres munkával lehet valós Almásyt, valós történelmi alakot formálni. Ehhez pedig mindenképpen elmélyült kutatómunka, széles szakirodalmi bázis szükséges. Ennek ellenére azt kell mondanunk, hogy Almásy-biográfiája mégis erősen kötődik a tudományos ismeretterjesztés kategóriájához, ezt igazolják a feldolgozásba itt-ott beleszótt párbeszéddek, valamint a szerző személyes élményeinek átemelése az Almásy-életrajzba. A kötet ismeretterjesztő jellegét erősítik a néha közhelyesnek tűnő adatokat tartalmazó lábjegyzetek is — így például a 79. oldal 52. számú jegyzete, amely Gömbös Gyula személyi adatait tartalmazza három és fél sor terjedelemben.

Ami miatt emellett A Szahara bűvöletében című kötet figyelmet érdemel, az a tudományos, népszerűsítő szemlélet és írásmód, amely a magyar geográfia legjobb, ilyen jellegű hagyományait követi, amelyek ugyan útleírások, mégis egyszerre jelenik meg bennük a színes úti élmény és a természetföldrajzi jelenségek leírása, egyszerre szerepel bennük útikaland és a tudományos szemmel vizsgálódó geográfus szakmai leírása. Mert az igazi útikönyvnek, a

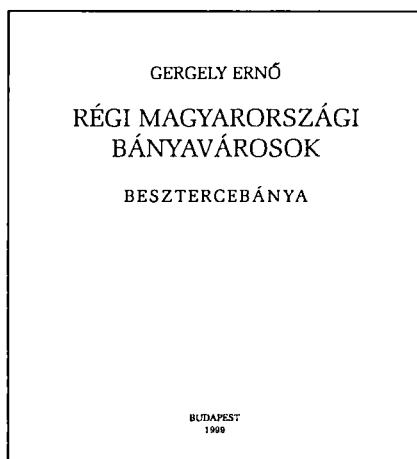
valódi, a tudományos ismeretterjesztést meghaladó földrajzi műnek ez az igazi értéke, ettől válik maradandóvá. Ahogy Balázs Dénes művei is e kettősségnek köszönhetően emelkednek ki a világháború utáni igen terjedelmes, de néha igen alacsony színvonalú magyar utazási irodalomból, és ez teszi Kubassek János Almásy-kötetét is hosszú időre értékállóvá a magyar geográfiai szakirodalomban. A geográfia, a távoli világok megkedveléséhez az ilyen könyveken át vezet az út. Ez a magyar földrajzi, ismeretterjesztő és felfedezés-történeti szakirodalom legfontosabb hagyománya, amelyet nyilván minden szakírónak szem előtt kell tartania. Persze a mérce — ha például *Cholnoky Jenőre* gondolunk — igen magas.

Kubassek János új könyve fényképekkel gazdagon illusztrált, jól szerkesztett feldolgozás, amelynek értékét növeli az a tizenkét térképvázlat, amelyen expedíciókra bontva mutatja be Almásy sivatagi útjait. A mai magyar földrajzi szakirodalomban, ahol az elmúlt évtizedekben lassan elszoktunk a jól áttekinthető, egyszerű, mégis szemléletes térképvázlatoktól, A Szahara bűvöletében című kötethez mellékelt illusztrációk önmagukért beszélnek. Ez még Almásy második világháborús katonai tevékenységét és menekülését bemutató két vázlatra is érvényes (197. és 245. o.), amelyek ugyan katonai szemmel igen sok kívánnivalót hagynak maguk után, mégis szemléletesen mutatják be az eseményeket. A kötet elolvasásakor nagyon tetszett egyrészt az Almásy életét és utóéletét bemutató részletes kronológia (279—287. o.), másrészt pedig az igen terjedelmes bibliográfia. Ez utóbbi már előrevetíti egy később elkészítendő Almásy-monográfia alapjait is. A kötet jól szerkesztett, szép kivitelű nyomdai munka, amelynek betűméréte, harmonikus szedéstükre ritkaságszámba megy a mai magyar könyvkiadásban. (*Kubassek János: A Szahara bűvöletében: Az „Angol beteg” igaz története: Almásy László hiteles életrajza. Panoráma, Budapest, 1999. 307. o.)*

Nagy Miklós Mihály

RÉGI Bányavárosaink

A Kárpát-medence bányásztársadalmának évezredes történetét tudományos alapossgal feldolgozó szerző örvendetesen gyors egymásutánban kiadott két füzeté közös főcímet kapott, ami az olvasóban azt a reményt kelti, hogy egy szép sorozat indul bányavárosaink bemutatására. Ez nagyon jó volna, hiszen ezek a sajátos rendeltetésű, jogállású és sorsú, hol virágzó, hol nyomorgó települések — melyek hazai kialakulását a második füzet első fejezete nagy alapossgal, egyszersmind tömören vázolja — mindig is magukra irányították a technika- és társadalomtörténet, az etnográfia és más témakörök iránt érdeklődők figyelmét csakúgy, mint számos íróét, művésztét. Végül is aligha járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy a reájuk vonatkozó ismeretek ma már a szellem emberei általános műveltségének részét kell képezzék.

Torockó nevének és lakóinak eredetét számos forrás kritikai áttekintése révén valószínűsíti az első füzet első fejezetében a szerző, szól a szabad királyi város 1516-ig tartó fénykoráról, majd a katolikus vallást az unitáriussal felcserélő népesség ezt követő sanyarú évszázadairól a dicsőséges 1848-ig. A második fejezet a torockói bányászatot és kohászatot ismerteti Orbán Balázs, Jankó János, Kós Károly, Kerpely Antal, Pávai Vajna Elek, Frivaldszky János,

Nagy Ferenc, Kóvári László és Edvi Illés Aladár írásait idézve. A harmadik és negyedik fejezet a népéleté, a népviseleté, az ötödik pedig a népszokásoké. Végül a hatodik Jókai Mórt szólaltatja meg, kinél szebben, szeretetteljesebben aligha lehet a torockói tájról, a torockói emberekről megemlékezni.

Besztercebánya történetéből emeli ki a leglényegesebbeket a második füzet második fejezete, majd a harmadik fejezet az ottani bányászatról szól. Ebben elsősorban azt a Thurzó-Fugger vállalkozást tárgyalja, amely a XV. század végén fölfeljövő rézércbányászat bázisán a tágabb bányavidék, illetve a magyar bányászat második — a nemesfém-ércek bányászatát követő — virágkorát valósította meg, és a várost Európa akkori műszaki és gazdasági életének egyik központjává tette. De ugyanebben a fejezetben mutatja be az első bányatársulást és az első fegyveres bányamunkás-felkelést is. Végül a negyedik fejezetet Besztercebánya gazdag kultúrájának, művészeti emlékeinek szenteli.

Az igen olvasmányos két füzet jól példázza, hogy leginkább a tudós kutató képes a nivós, sokoldalú és precíz ismeretterjesztésre: elolvastván e füzeteket a művelt olvasó élvezetesen újíthatja fel vagy bővítheti ismereteit, a történelmet tanuló diák tanulmányai tárgyának élesebb és részletesebb mozgóképéhez jut, és feltételezhetően gyarapítja a kutató tájékozottságát is az első füzet 49 tételes és a második füzet 71 tételes irodalomjegyzéke.

A recenziens e két füzet létrejötté kapcsán tudja, hogy mely nehézségei vannak ma egy „magányos” szerzőnek ilyen írásait publikálni szándékozván. Ezért jelen soraival szeretné azok figyelmét is felkelteni, akik — támogatásukkal — elősegíthetik, hogy a kitűnően induló sorozatnak folytatása legyen. (*Gergely Ernő: Régi magyarországi bányavárosok. Torockó. Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének támogatásával és kiadásában, Budapest, 1998, 36 o., 11 ábra. — Besztercebánya. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999, 41 o., 12 ábra*)

Faller Gusztáv

Beérkezett könyvek

Berkes Tamás: SÁRKÁNY OSZKÁR — EGY »APOLLONISTA« TUDÓS DERÉKBA TÖRT ÉLETE. Irodalomtörténeti Füzetek 143. sz. Argumentum Kiadó, Budapest, 1998. 164 o. Ára 680 Ft.

Az 1930-as évek magyar szellemi élete egyik nagy tudású, ígéretes kutatójának munkásságát és tragikus sorsát idézi fel a kötet. Sárkány Oszkár a cseh tudományosság, a cseh—magyar irodalmi kapcsolatok egyik legalaposabb kutatója, a tudományos értelemben vett magyar bohémisztika egyik úttörője. Munkáiban, a nacionalizmusok egymásnak feszülésének idején, a két nép közötti megegyezést kereste. Az életművét átvilágító Berkes Tamás nemcsak pályaképet és értékelő elemzést nyújt, hanem mélyreható korképet is fest a két világháború közötti, majd a második világháborús Magyarország viszonyairól.

Bojkó Béla: A KÉMIAI ELEMÉK ÚJ TERMODINAMIKAI RENDSZERE: A T-MODELL ÉS A VILÁGEGYETEM. Püski Kiadó, Budapest, 1999. 210 o.

A közgazdász szerző teljesen új alapokra kívánja helyezni a fizikát és a kémiát. Megoldásokat talál Planck, Einstein, Mengyelejev, Nernst, Laue és sok más tudós „tévedéseire”.

DÉVÉNYI IVÁN: 1929—1977. EMLÉK-KÖNYV. Bodri Ferenc (szerk.) Babits Mihály Városi Könyvtár, Esztergom, 279 o.

Az emlékezetes, már-már legendás műkritikus, műgyűjtő, kiállításszervező és pedagógus előtt több visszaemlékezés is fejt hajt a kötetben, amely alapvetően a Dévényi publikálta cikkek, kritikák, nekrológok bibliográfiája. Dévényi dolga nemcsak rövid élete, hanem a politikai-kultúrpolitikai represszió miatt is nehéz volt. Mégis sikerült nyomot hagynia kora művészeti életén. Elsősorban tévedhetetlen ízlése kormányozta: gyűjtőként is, kritikusként is, kiállításszervezőként is a Nyolccakkal elindult, az aktivistákkal folytatódott, és a jobb szentendreikkel, Európai Iskolásokkal lezárult magyar modernizmus érdekelte. Hozzá fogható elmélyültséggel a műgyűjtők

közül Magyarországon csak Oltványi (Artinger) Imre értekezett korának képzőművészetéről. A Bodri Ferenc által összeállított kötet mintaszerűen bánik alanyával: a könyvlapok hitelesen idézik fel Dévényi Iván sokágú érdeklődését, mindvégig megőrzött alázatát és empátiáját. Dévényi alakja arra is emlékeztet, hogy méltatlanul kevés figyelem irányul egy-egy kor művelődéstörténetének megíródása közben a jelentősebb műgyűjtőkre.

Kiss Endre: A NEGATÍV UNIVERZALIZMUS FILOZÓFIÁJA ÉS IRODALMA. Intellektuális monográfia Hermann Brochról. Carmen Saeculare V. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 1999. 196 o. Kiss Endre, a filozófiai tudományok doktora immár két évtizede járja körül magyarul és idegen nyelven megjelent tanulmányaiban a századforduló és a századelő kelet-közép-európai eszmetörténetét. Eredeti kérdésfeltevésével, megvilágító elemzéseivel legtöbbször sikerül rendet vágnia a rendkívül komplex, a világ későbbi fejlődését is meghatározó eszmeanyagban. A Hermann Broch regényírói teljesítménye köré rendezett, e kötetbeli tanulmányok nemcsak az irodalomtörténeti és a filozófiai megközelítés tökéletes egybeforrottsága miatt érdemelnek figyelmet, hanem azért is, mert a szerző vállaltan visszafelé olvassa eszmetörténeti anyagát: a posztmodern relativizmus itt nemcsak mint értékvesztéses végkifejlet jelenik meg, hanem úgy is, mint a Broch-féle történelemszemlélet sajátos (bűnös?) félreolvasása. Egykor Adorno célkitűzése volt kimenteni Bachot rajongóinak karmaiból; Kiss Endrének e kötetben sikerül rekonstruálnia a földre nem olvasott, saját intenciói szerint értelmezhető Brochot s vele az első világháborúval megroggyant, de igenis fel-támasztható Kelet-Közép-Európát is.

KORTÁRS MAGYAR ÍRÓK 1945—1997. Bibliográfia és fotótár I. köt. A—J. Szerkesztette F. Almási Éva. Enciklopédia Kiadó, 1998. 347 o. Ára 3500 Ft.

A kézikönyv merítési ideje az 1945 utáni időszak, vagyis bekerülhetett minden ma-

gyar író, akinek 1945 után új műve jelent meg. A szépirokon, irodalomkritikusokon kívül írónak minősültek történészek, művészeti írók, néprajzosok, nyelvészek, sőt zenetudósok is, valamint bárki, lett legyen bár színész vagy politikus, aki emlékiratot adott közre. Még az is befért a műbe, aki önálló szöveget egy sort sem, csupán műfordítást publikált. Különös gonddal gyűjtötték az összeállítók a külföldön élő—dolgozó magyar írók adatait, fotóit. A szétszórta és hiányosan létező adatokat (még akár hivatali nyilvántartásokból is) látnivaló buzgalommal, teljes pontosságra törekedve gereblyézték össze a kézikönyv készítői. A foglalkozásbeli tágitás gyümölcsöző volt, hiszen éppúgy könyvcsináló, olvasnivalót előállító szerzet, mondjuk, egy művész monográfusa, mint a lírai költő. A kézikönyv tehát egyszerre szentesíti az olvasóközönség tényleges könyvhasználati szokásait, s tiszteleg a kultúra gazdagításának nem kimondottan szépirodalmi módzatai előtt. A II. kötet az első hiányainak pótlását is igéri.

Kugler Katalin: OROSZ—MAGYAR SAJTÓNYELVI SZÓTÁR. Scriptum Kiadó, 1998. 128 o.

A kötet az 1994-ben megjelent, azonos című szótárnak mintegy kétszeres mennyiségű szócikkre kibővített és átdolgozott kiadása. A szótár rendkívül hasznos szerepet tölt be, mivel 1990 óta a rendkívül gyors ütemű orosz társadalmi változások elsődlegesen — és igen hatásosan — éppen a publicisztikai nyelvben tükröződnek. A Magyarországon hozzáférhető közép- és nagyszótárak nyilván nem képesek követni ezeket a viharos változásokat, annak ellenére sem, hogy egyes új szavak (kifejezések) már — bár akkor még többnyire szórványosan — a hetvenes-nyolcvanas években megjelentek. „Az élő nyelv szótára” alcímet joggal viselő, átdolgozott sajtónyelvi szótár együtt jelenik meg a Kiss Lajos által összeállított elektronikus (CD) orosz—magyar nagyszótárral.

A MAGYAR INNOVÁCIÓS RENDSZER FŐBB ÖSSZEFÜGGÉSEI. Szerk.: *Papanek Gábor*. Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, 1999. 149 o.

A kötetben az OMF megbízásából létrejött „konzorcium” a korábban készült vizsgálatok és tanulmányok összefoglalását adja közre. A hat részre tagolt munkában a szerzők először a kutatás céljáról és módszereiről tájékoztatnak, majd a többi fejezet a következő témákat veszi sorra: A magyar innovációs rendszer átfogó jellemzői; Innováció és innovatív vállalatok a magyar gazdaságban; A tudás — az emberi erőforrások és információk — áramlása; Az innovációt segítő intézményi kapcsolatok; Innovációs csomópontok — technológiai clusterek. A bőséges mennyiségű, táblázatos és grafikus alakban megadott, rendezett adatokat tartalmazó érdemi fejezetek végén javaslatokat találhatunk.

Máriássy János: VISSZAEMLEKEZÉSEK AZ 1848—49. ÉVI SZABADSÁGHARC ALATT VÉGZETT SZOLGÁLATAIMRA. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta *Sugár István*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1999. 250 o. Ára 1100 Ft.

Máriássy János nyugállományba vonulása után készítette el visszaemlékezéseit az 1848—49. évi szabadságharc alatt végzett katonai szolgálatáról, működéséről. Ekkor — az 1890-es évek tájékán — már egy sajátos karrier áll mögötte: cs. és kir. altábornagy, báró, a főrendi ház kinevezett tagja, valóságos belső titkos tanácsos. Memoárja ebből a távlatból idézi fel az eseményeket, mindenekelőtt azokat, amelyeknek maga is szereplője volt, így az aradi vár ostromát, Buda bevételét, a Vág menti harcokat, a debreceni csatát követő időszakot. A visszaemlékezések szövege három évtizeden át formálódott. A szerző a szabadságharc alatt rendszeresen naplót vezetett, ami azonban a debreceni csatát követő zűrzavarban megsemmisült. A még friss élmények alapján 1850-ben, az olmtüzi várbörtönben német nyelven megírta rövid visszaemlékezéseit — a Függelékben közölt szöveget Hermann Róbert rendezte sajtó alá. A végleges, nyomdakész kéziratot 1900-ban adta át Béla fiának. Bár az évek múltával az emlékezet sokszor bizonytalanra válik, a visszaemlékezések kiadásával a szabadságharc egyik jelentős és nagyon személyes forrása kerül először az érdeklődő olvasó kezébe.

Munkácsy Béla: A SZEMÉTHEGYEKEN INNEN ÉS TÚL. Pont Kiadó, Budapest, 1999. 136 o. Ára 840 Ft.

Az emberiséget sújtó globális problémák egyikét jelenti korunkban a hulladék. Bár a kérdésnek messzi múltira visszanyúló gyökerei vannak, az 1930-as évek, a PVC tömeggyártása új fejezetet nyitott e kérdésben. A mennyiségi és minőségi jellemzőkkel, a hulladékgyártás alapelemeivel, az újrahasznosítással, a kérdés jogi, gazdasági, műszaki szabályozásával, a hazai tapasztalatokkal foglalkozó kötet célja, hogy hozzájáruljon a gondok megoldásához.

Robert A. Weinberg: HA EGY SEJT MEGKERGÜL — HOGYAN ALAKUL KI A RÁK?

Vince Kiadó, Budapest, 1999. 160 o. Ára 1295 Ft.

A Világ — Egyetem című nagysikerű sorozat egyik legújabb kötetének szerzője a Whitehead Institute Onkológiai Kutatólaboratóriumának igazgatója, a Massachusetts Institute of Technology professzora. A neves tudós szakemberek és érdeklődők számára egyaránt érthetően szól a rák legfontosabb kérdéseiről: hogyan keletkezik a daganat, hogyan állítható meg a folyamat, hogyan semmisíthetők meg a rákos sejtek. A kötet végén a legfontosabb szak kifejezések rövid magyarázata, ajánlott irodalom jegyzéke, név- és tárgymutató segíti az olvasót. A könyvet *Schoket Zsófia* fordította.

Tudománytörténet

Emlékezés egy nagy anatómusra

Száz éve halt meg Mihálkovich Géza (1844—1899)

Hagyomány, hogy kerek évfordulón foglalkozunk múltunk nagy személyiségeinek életművével, ezért emlékezünk Mihálkovich Géza halálának százéves évfordulóján.

Mihálkovich Géza 1844. január 31-én született Pesten. Atyja jómódú ügyvéd volt, aki őt testvéreivel együtt a lehető legjobb nevelésben részesítette. A gondtalan iskolaévek után a pesti orvoskaron kezdte el tanulmányait. Már korán megnyilvánult a morfológia iránti érdeklődése, és kezűgyességére, boncolási affinitására, szorgalmára felfigyelve Lenhossék József demonstrátorként felvette őt az Anatómiai Intézetbe, ahol a doktorátusa után még két évig, 1871-ig működött.

Féléves sebészet kiterő után ösztöndíjjal először Schenk bécsi professzornál végez embriológiai és összehasonlító szövettani tanulmányokat, majd további fél esztendőt tölt el telve tanulni vágyással a hírneves Langer intézetében,